

- Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 76 с.
3. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ : Либідь, 2005. – 280 с.
 4. Налуко В. І. Культура і побут населення України : навч. посібник / В. І. Налуко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – Київ : Либідь, 1993. – 288 с.
 5. Олійник О. П. Основи дизайну інтер'єру : навч. посіб. / О. П. Олійник, Л. Р. Гнатюк, В. Г. Чернявський. – Київ : НАУ, 2011. – 228 с.
 6. Петриківка: Альбом репродукцій. Petrykivka: Album of reproductions / упоряд. редакційна колегія. – Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 2004. – 216 с.
 7. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов ; передмова акад. М. В. Поповича. – 3-е вид. – Київ: Редакція вісника «Ант»; Фенікс, 2013. – 416 с.
 8. Українські народні пісні в записках Осипа Тарафедора Борянських. – Київ : Наукова думка, 1978. – 328 с.
 9. Шумега С. С. Дизайн. Історія зародження та розвитку дизайну. Історія меблів та інтер'єра. Навчальний посібник – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 300 с.
 10. [Креслення будинку, заміський будинок] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vmasshtabe.ru>

Тетяна Гарькава
(Дніпро, Україна)

ДЖЕРЕЛА ФЕНОМЕНУ НАРОДНОГО ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ

З'ясовано, що народний петриківський декоративний розпис як складова українського народного декоративно-прикладного мистецтва сягає своїм корінням часів Трипілля, зародившись у вигляді селянського хатнього малювання – стінопису. Упродовж віків в Україні формувалися різноманітні школи декоративного розпису, однак найкраще зберігся і розвинувся саме петриківський декоративний розпис.

Встановлено безперервність духовного зв'язку між поколіннями українського народу, яка забезпечувалася функцією тяглості-контакту з власною землею і давала можливість розвиватися на основі знань, набутих від пращурів, що засвідчувалося в народному мистецтві й стало його основним джерелом.

Висвітлено природоцентристські філософські засади петриківського декоративного розпису, що заключаються у глибокій любові, обожествленню й поклонінню українця рідній природі, у якій черпають своє натхнення народні майстри.

Ключові слова: українське народне декоративно-прикладне мистецтво, петриківський розпис, стінопис, мальовка, народні традиції, майстер петриківського розпису.

It is revealed that Petrykivka folk decorative painting as a component of Ukrainian folk arts and crafts reaches its roots during Trypillia time, originated in the form of peasant household painting - murals. Throughout the ages various decorative painting schools were formed in Ukraine, but Petrykivka decorative painting was best preserved and developed.

It is established that the continuity of the spiritual connection between the generations of the Ukrainian people was provided with the own land contact function and developed on the basis of knowledge gained from ancestors. This continuity was evidenced in folk art and became its main source.

The nature centred philosophical foundations of Petrykivka decorative painting are highlighted, based on deep love, deification and worship of the Ukrainian native nature, in which folk masters draw their inspiration.

Keywords: *Ukrainian folk arts and crafts, Petrykivka decorative painting, murals, paper ornament, folk national traditions, masters of Petrykivka decorative painting.*

Звернення до власних джерел стало нагальною потребою у нинішній час, час державної розбудови України. Загальний інтерес до українського народного декоративно-прикладного мистецтва, яке ґрунтується на духовних традиціях, висвітлює естетичні вподобання, звичаєво-обрядові, етнічно-моральні переконання українського народу і є складовою національної та світової культур зростає. Проґалиною у дослідженнях народного мистецтва є генезис феномену петриківського декоративного розпису – яскравого й самобутнього його представника.

Перші відомості про українське народне декоративне мистецтво знаходимо в дорожніх нотатках іноземців XVII-XVIII століть, працях краєзнавчого характеру XIX століття. Однак, спеціальне вивчення предмета почалося в Україні з кінця XIX століття, майже на два сторіччя пізніше, ніж у Західній Європі.

Історія мистецтв на ті часи була складовою поняття «археологія», тож вітчизняна наука про народне мистецтво зародилася і розвивалася як дослідження археологічних старожитностей та художніх пам'яток минувшини. Лише наприкінці XIX століття з'явилися наукові праці, що осмислювали процес розвитку народного мистецтва [2]. Рушієм у вивченні декоративно-прикладного мистецтва стали археологічні з'їзди, шість із яких відбулися в Україні.

Федір Вовк, Олена Пчілка, Микола Сумцов – автори найраніших публікацій з українського народного мистецтва [10]. Гідними послідовниками їхньої праці стали М. Біляшівський, Є. Кузьмін, М. Макаренко, В. Модзалевський, О. Новицький, Г. Павловський, К. Широцький [11].

У радянські часи праці дослідників відзначалися тенденційністю, вузькопроблематичністю і вихолощеністю (Н. Глухенька, П. Сензюк, О. Соломченко).

Розбудова незалежної Української держави неможлива без звертання до рідної культури, її джерел задля її розвитку як підвалини національної ідентичності. Тому серед сучасних дослідників спостерігається значне піднесення інтересу до вивчення українського народного мистецтва (Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай [1], Т. Гарькава [3, 4], Я. Запаско, М. Кириченко [5], А. Пономарьов [12], В. Ружицький, А. Малініна [8], Г. Сагач [9] та інші.

Однак звернення саме до петриківського декоративного розпису обмежується, в основному, його популяризацією альбомами світлин творів майстрів іноді з коротким їхнім життєписом [7, 11], стислим викладом [3, 8], главою книги [5].

До глибоких досліджень цього феномену спонукає і визнання ЮНЕСКО петриківського декоративного розпису складовою нематеріальної спадщини людства.

Тож метою даної статті є висвітлення джерел непересічного явища української культури – народного петриківського декоративного розпису, його становлення та розвитку.

Петриківський декоративний розпис як представник декоративного розпису своїм корінням – стінописом – сягає часів Трипілля (V-II тис. до н.е.), що ставить українську культуру першою у ряді найдавніших культур світу порівняно зі стінописами Стародавнього Єгипту (III-I тис. до н.е.), Урарту (I тис. до н. е.), Індії (VI-VII ст. н.е.) [5]. Наукові дослідження етнічних коренів трипільської культури показують, що вона не була прийшлою, а мала власні автохтонні джерела [12]. Наші пращури створювали орнаментальне оздоблення з високим мистецьким рівнем, який переходив із віку у віки. Так, дослідження свідчать, що язичницькі й князівські будівлі розписувалися прекрасними орнаментами з виразними рисами національної самобутності як на мурованих стінах, так і на дереві. А, за словами археолога П. Курінного, на землях України від прадавніх доісторичних часів «покоління людей виростили одне на одному. Над краєм пролітали хуртовини воєн, але покоління від

покоління переймали здобутки попередніх надбань і передавали їх своїм нащадкам. Культурна тяглість на українських землях не переривалася ніде, ніколи» [6].

Декоративно-прикладне мистецтво – глибоко народне мистецтво. Зародившись на світанку людства, спочатку не усвідомлювалося як мистецтво. Просто люди робили необхідні їм у побуті речі, створюючи предметне середовище: традиційне оформлення житла, одяг, начиння, предмети праці тощо. Увесь трудовий люд творив цей предметний світ, відображаючи в ньому свій суспільний і побутовий уклад, своєрідне сприйняття світу, уявлення про щастя і красу, неповторний національний характер.

Народне декоративне мистецтво існувало як вираз естетичної потреби певних переживань та настроїв людини. Однією з характерних ознак є його анонімність, тобто втрата авторства у процесі побутування, що і є процесом колективного творення – додавання «до чужого прекрасного свого кращого». Яскравим виявом колективного творення є наявність варіативного художнього народного мислення, що підтверджується великою кількістю улюблених взірців мистецької народної спадщини. Все це зумовлено не тільки прагненням кожного з «колективних авторів» збагатити зміст чи удосконалити форму, а бажанням висловити свої власні почуття, переживання, роздуми.

Народне мистецтво, жива народна культура як канал зв'язку між поколіннями й глибинний і всебічний спосіб "переливання" духовних цінностей є запорукою тяглості національної культури.

Кожна національна культура – це культура суспільна, тобто культура точно означеної людської спільноти; це групова культура, проте вона одночасно індивідуальна в тому смислі, що відрізняється у своїй конкретності від інших національних культур. Культура будь-якого народу в загальному є передусім функцією тягості-контакту з його землею, це знання, розвивання й передача всього того найкращого, що було створено в Україні, про життя і його одвічні істини. Це все те, що українці збільшували і збільшують набуте від своїх предків і передавали та передають у спадок наступним поколінням.

Забезпечуючи безперервність духовного зв'язку між поколіннями, українське народне декоративне мистецтво на різних етапах існування етносу було важливою складовою духовного буття і відображало його самотність.

Тож про найдавніші в Україні стінописи свідчать глиняні житла часів трипільської культури. Двері й вікна їх виділені бордюрами, а зовнішні та внутрішні стіни орнаментовані концентричними колами, паралельними чорними з білими контурами смугами на помаранчевому тлі. У канівському поселенні полян, городищі Новотроїцькому та інших виявлені сліди стінопису з узагальненими і лаконічними розписами зовнішніх стін та деталізованими – внутрішніх. Кольором виділялася призьба, фриз оточував хату під стріхою, вікна і двері прикрашав орнамент із квітковими мотивами. Таким чином, житлові й господарські приміщення мали вигляд цілісного ансамблю з акцентом на функціональне призначення кожного архітектурного елемента.

Головним елементом живого інтер'єра була піч. Здавна біля неї збиралася сім'я, тут було тепло і їжа. З нею пов'язані численні народні повір'я. Через це домашнє вогнище було об'єктом особливих піклувань і його завжди намагалися прикрасити. Найщедріше декорували комин, саму піч, часто і її заслінку, скромніше – простінок і сволок.

Сотні, тисячі майстрів, кожен з яких мав свій індивідуальний почерк, створювали один із найсамотніших видів українського народного мистецтва – стінопис – має невичерпну багатоманітність місцевих варіантів, постійно еволюціонуючи.

Любов до краси, добра, закладені в менталітеті нашого народу, спонукають його до створення високомистецьких декоративних шедеврів. Притаманний українській

нації культ природи, її обожнювання і преклоніння перед нею відтворилося і в народному мистецтві, що ще з часів палеоліту відтворено у застосуванні орнаментів. Орнаменти виконували роль оберегів, що відлякували злі сили і притягували щастя та добробут. Таке значення орнаменту в обрядові українців існує й донині: орнаментами прикрашали й прикрашають (закриваючи від злих духів) отвори в будинку (двері, вікна) та одязі (комір, поділ, манжети рукавів).

На природоцентризмі базується і філософія петриківського декоративного розпису. Петриківський орнамент вирізняється виконанням винятково флористичних мотивів. Він складається зі стилізованих завдяки фантазії народного майстра зображень квітів, ягід, плодів, листя. Елементами композиційних розписів можуть бути знову-таки стилізовані зображення із представників фауни, сюжетні картини із зображенням персонажів казок, пісень, у тому числі, людей. Такі картини часто називають «народними картинками», адже вони відтворювали і відтворюють історію народу, його життя, побут та уклад.

Звідси витoki самобутності петриківського декоративного розпису – самобутності природи степової України, ментальності та способу життя людей, що населяли цей унікальний регіон – порубіжжя півночі й півдня. У рідній природі черпали і черпають петриківчани мотиви і сюжети своїх розписів, у природі знаходили інструменти та матеріали для їх виконання. Колірна гама розпису – це сонцесайне буяння природи краю. Прийоми виконання продиктовані спостережливістю, розвиненістю уяви, фантазією і загалом українським характером й національною ментальністю, які так само формуються природними та кліматичними умовами проживання.

Майстри петриківського розпису, дотримуючись традиційних норм, одночасно вільні у власному баченні й трактуванні, тим самим зберігаючи і розвиваючи своє мистецтво. Звідси невичерпна багатоманітність варіантів, особливості почерку тисяч відомих і невідомих майстрів, що робить унікальним цей вид народного мистецтва.

Улюблений мотив українця – квітка. Це – посмішка рослини, знак її глибокої сутності, вершина щорічного розвитку від зернини до плоду, що дає нове насіння. Квітування для селянина – найважливіша пора, оскільки визначає, чи зав'яжеться на квітці плід, чи зав'яне пустоцвітом. Так і в житті людини – все, що треба здійснити на віку, закладається у «квітучому віці». Народна пісня порівнює закоханих із квітами. Зів'яла квітка означає розлуку, смерть. Народний петриківський декоративний розпис побудований на знаковій системі, яка відображає сприйняття світу нашими далекими пращурами. Це знакове письмо також філософія, що простежується у трактуванні елементів розпису.

Так, наприклад:

- дерево – розвиток, зростання;
- барвінок – молодість, здоров'я, добра пам'ять;
- дубове листя – сила, міцність, довголіття;
- виноград, кетяги винограду, виноградна лоза – родючість, добробут, багатство;
- троянда, ружа – кохання;
- калина – дівоча врода, краса, доля, щастя;
- соняшник – сонце, постійність;
- птах – зародження життя, родючість, достаток;
- голуб – мир, спокій, вірне кохання;
- півень – пробудження життя;
- кінь – земний добробут, життя.

Петриківський розпис зародився у вигляді селянського хатнього малювання. Виникнення традиції розпису стін пов'язане з матеріалом, з якого будували житло населення степової частини України – глиною, побіленими стінами. Біле тло стіни

служувало для селянина чистим полотном, на якому розгорталася творча фантазія петриківчанина. Виникає, навіть, своєрідний термін «мальована хата», тобто така, яка була щедро декорована настінним розписом і вирізнялася своєю барвистістю та красою. Художні особливості петриківського малювання так само зумовлені кліматичними умовами місцевості, географічним розташуванням у степовій зоні, рослинністю, естетичними смаками та вподобаннями селян.

Свою назву петриківський декоративний розпис отримав від села Петриківка, що розташоване на Дніпропетровщині на березі степової річки Чаплинка.

Село було засноване 1772 року Петром Калнишевським – останнім отаманом Запорозької Січі. Спочатку село Петриківка входило до Полтавської губернії, а коли була заснована Катеринославська губернія – увійшло до складу Новомосковського повіту цієї ж губернії та стало центром Протовчанської паланки (округу). Після ліквідації Запорозької Січі жителі села Петриківка почали називатися «казенними», або ж «державними», тоді як сусідні з Петриківкою села були віддані указами Катерини II у володіння місцевим поміщикам. Тож петриківчани не знали кріпаччини. Цей аспект і посилював розвиток «вільного» народного мистецтва.

Важливим у дослідженні виникнення традиції є етнічний склад населення села. Архітектоніка і декор петриківських печей дозволяють припустити, що їх прототипами були печі із Слобожанщини й Полтавщини. Хатні розписи ставали обов'язковим оздобленням кожного помешкання на селі. Малювальниці, навіть, починали неформальні змагання, аби продемонструвати свій хист у малюванні. Отже, завдяки розвинутому почуттю краси сільських малювальниць петриківські хати зачаровували своєю красою, й найголовніше – ця особливість посприяла зародженню й утвердженню локальної традиції малювання.

Із літературних джерел відомо, що у XIX ст. Петриківка вже була центром поширення стінопису в Україні. Попри значний попит на хатню петриківку, відомих малювальниць залишаються одиниці, тому й виникає у народному мистецтві новий етап розвитку – розпис на папері – мальовка, – який імітував стінопис. Паперові прикраси – квіти в овалі, вазони-букети, фризи, прямокутні килимки – наклеювали на стіни, дотримуючися традиційних правил оздоблення хатнього інтер'єру. Петриківка була значним торговельним центром, на його ярмарку охоче купували орнаментальні мальовки. Петриківським розписом прикрашали також домашнє, господарське начиння і навіть зброю.

Відкрив для сучасників петриківський розпис відомий катеринославський історик і етнограф, академік Д. І. Яворницький, який став одним із перших дослідників та збирачів творів петриківських малювальниць. У 1911-1913 рр. за його ініціативи учениця М. Реріха художниця Євгенія Евенбах здійснила експедиції по селах Катеринославщини. Зібрана колекція матеріалів: копії національних орнаментів, малюнків, стінописів, мальовки лягла в основу виставки в Петербурзі, яку Евенбах організувала в 1913 р. Саме цей рік і вважають роком першої офіційної фіксації петриківського розпису. Кальки та замальовки нині зберігаються у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д.І. Яворницького та Російському етнографічному музеї (м. Санкт-Петербург).

Світова слава прийшла до Петриківки у 1930-ті роки, коли місцевий учитель Олександр Статива надіслав до Київського музею сто зразків розпису. Петриківських майстрів Т. Пату, Я. Пилипенко, Н. Білокінь було запрошено до столичної «школи народного мистецтва» готувати першу республіканську виставку, яка потім експонувалася в Києві, Москві та Ленінграді.

Участь у ній принесла всім учасникам дипломи, почесні звання, відкрила двері музеїв, видавництва. Дослідники та журналісти почали називати їх «основоположниками» петриківського розпису. На це Тетяна Пата відповідала, що її ремеслу петриківського розпису навчила мати, яку у свою чергу вчила бабуся. То хто ж

тоді «основоположник»? Ця відповідь унаочнює тяглість поколінь майстрів національного мистецтва і народ як джерело національної культури.

Сучасні майстри петриківського декоративного розпису, що є вже четвертим поколінням від офіційно визнаних майстрів, є їх послідовниками, зберігаючи традиції народного розпису, удосконалюють техніку його виконання сучасними засобами та баченням світу, черпаючи натхнення, як це споконвіків робили народні майстри, з вічного джерела – Рідної Природи.

Отже, можемо стверджувати, що петриківський розпис як складова українського народного декоративного мистецтва, яке сягає своїм корінням Трипілля, є одним із найдавніших представників світової культури. Наукові дослідження етнічних коренів трипільської культури показують, що була вона не прийшлою, а мала власні автохтонні джерела. Петриківський розпис є глибоко народним мистецтвом, живим каналом зв'язку між поколіннями, глибинним і всебічним способом «переливання» цінностей, запорукою тяглості національної культури, що черпає своє натхнення у Рідної Природи – вічного джерела людського буття. Тож головним джерелом мистецтва петриківського розпису є сам український народ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А. Українське народне декоративне мистецтво : підручник / Є. А. Антонович, Р.В. Захарчук – Чугай. – К.: Знання, 2017. – 342 с.
2. Волков Ф.К. Отличительные черты южно-русской народной орнаментики / Ф.К. Волков // Труды Третьего Археологического Съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 . – К., 1878. – Т.2.
3. Гарькава Т. Петриківський розпис: навч. посібник / Т. Гарькава; за наук. ред. проф. Є. А. Антоновича. – Д.: Ліра, 2016. – 120 с.
4. Гарькава Т. Петриківський декоративний розпис: підручник / Т. Гарькава; за наук. ред. проф. Є. А. Антоновича. – Дніпро: ЛІРА, 2017. – 220 с., іл.
5. Кириченко М.А. Український народний декоративний розпис: навч. посібник / М. А. Кириченко. – К.: Знання – Пресс, 2016. – 230 с.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 1, Мюнхен; Нью-Йорк, 1972.
7. Петриківка : альбом репродукцій у 2 т. / редкол. Г.Ф. Губанова та ін.; вступ. слово Л. В. Тверської. – Д.: ВАТ "Дніпрокнига", 2001 – 2011.
8. Ружицкий В. А. Основы петриковской росписи / В.А. Ружицкий, А.С. Малинина. – Х.: Скорпион, 2003. – 110 с.
9. Сагач Г. М. Благословенна краса петриківського розпису / Г.М. Сагач // Табірський вісник освіти. – 2016. – №3 (55). – С. 17 – 21.
10. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К.: АП "Друга рука", МП "Фенікс", 1993. – 550 с.
11. Тетяна Пата : альбом / упоряд. та автор передм. Н.А. Глухенька. – К.: Мистецтво, 1973. – 92 с.
12. Українці : Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Описне : Українське народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544 с.

Тетяна Гарькава
(Дніпро, Україна)

ПЕТРИКІВСЬКИЙ РОЗПИС – УКРАЇНСЬКЕ ДЕКОРАТИВНО-ОРНАМЕНТАЛЬНЕ МАЛЯРСТВО ХІХ-ХХІ СТ. – ФЕНОМЕН, ЯКИЙ ВНЕСЕНИЙ ДО РЕПРЕЗЕНТАТИВНОГО СПИСКУ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЛЮДСТВА ЮНЕСКО

Ключові слова: петриківський розпис, народне мистецтво, декоративний розпис, образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, навчальні заклади, популяризація, ЮНЕСКО, виставки, майстер-класи.